

Görme Engelli Bireylerde Algılanan Sosyal Destek ve Psikolojik İyi Oluş Üzerine Nitel Bir Çalışma

Feyza Ağzitemiz¹, Emine Zehra Kasap², Özden Yalçinkaya Alkar³

Ağzitemiz, F., Kasap E. Z. ve Yalçinkaya Alkar, Ö. (2021). Görme engelli bireylerde algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş üzerine nitel bir çalışma. *Nesne*, 9(20), 274-289. DOI: 10.7816/nesne-09-20-04

Anahtar kelimeler

Görme engelliler, algılanan sosyal destek, psikolojik iyi oluş

Keywords

Visually impaired, perceived social support, psychological well-being

Öz

Sosyal destek, sorunlarla baş etmeyi kolaylaştıran ve hayat kalitesini yükselten önemli bir kaynaktır. Bu çalışma farklı sosyal destek biçimlerinin Türkiye’de yaşayan görme engelli bireylerde nasıl algılandığını (olumlu ya da olumsuz) ve bu bireylerin psikolojik iyi oluşlarına etkisini incelemektedir. Çalışmada nitel analiz yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşmeler kullanılmış ve Ankara’da yaşayan, 18 yaş üstü ($M = 28$, $SD = 6,34$), 21 gönüllü (11 kadın, 10 erkek) görme engelli katılımcıyla yürütülmüştür. Tematik analiz sonucunda 4 ana temaya ulaşılmıştır: *Gören dünyanın merkezîyeti, olumsuz sosyal destek, olumlu sosyal destek ve erişilebilirlik*. En sık tekrarlanan alt temalar, olumsuz sosyal destek ve gören dünyanın merkezîyeti ana temaları altında toplanmış; katılımcıların çoğu bağımsız yaşayabilmenin etkilerine değinmiştir. Bununla birlikte toplumda bilgi eksikliğinden ve yardım etme isteği altında yapılan müdahalelerin olumsuz etkilerinden sıkça bahsedilmiştir. Diğer bir yandan katılımcılar karşılıklı destek, görmeme durumunun eksiklik değil farklılık olarak algılanması gibi durumları da olumlu algılanan sosyal destek türleri içinde sunmuşlardır.

Perceived Social Support and Psychological Well-being among Visually Impaired Individuals: A Qualitative Study

Abstract

Social support is an important resource which facilitates coping and raises the quality of life. This study examines how different forms of social support are perceived by the visually impaired individuals living in Turkey (positive or negative), and the impact on these individuals’ psychological well-being. This qualitative phenomenological study is conducted by semi-structured interview techniques and 21 visually impaired and volunteer (11 female, 10 male) adults over 18 years ($M = 28$, $SD = 6,34$) who live in Ankara participated in the study. Data were analysed using thematic content analysis. There were 4 main themes: *Centrality of the sighted world, negative social support, positive social support, and accessibility*. The most frequently repeated sub themes were gathered under the main themes of negative social support and centrality of the sighted world; the majority of the participants mentioned the effect of living independently. Moreover, the lack of information in society and the negative effects of interference under the will to help are frequently mentioned. On the other hand, the sub themes of mutual support, perceiving blindness as a difference, not a deficiency were presented under the main theme of positive social support.

Makale Bilgisi

Geliş tarihi: 23 Temmuz 2020

Düzeltilme tarihi: 3 Mart 2021

Kabul tarihi: 16 Nisan 2021

Yazar Notu: Bu çalışma, Tübitak 2209-A Üniversite Öğrencileri Yurt İçi Araştırma Projeleri Destek Programı kapsamında desteklenmiştir.

DOI: 10.7816/nesne-09-20-04

¹ Yüksek lisans öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Psikoloji Bölümü feyzagzitemiz(at)gmail.com, ORCID: 0000-0001-5836-1800

² Yüksek lisans öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, ezehrakasap(at)gmail.com, ORCID: 0000-0002-6886-3027

³ Prof. Dr. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, ozdenalkar(at)yahoo.com, ORCID: 0000-0001-8484-9199

“Hayattaki en büyük başarıım: Beni anormalleştiren bu toplumda ben sıradan olmayı başaran bir adamım. Ve benim için çok büyük bir başarı.” #16,e,31

Türkiye’de yaşamakta olan nüfusun 0.6’lık bir diliminin görme engeli vardır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2002). Görme engelli bireyler kişilerarası ilişkilerinde kendilerine destek verenlerin duyarsız, eleştiren, sabır göstermeyen, müdahaleci olması (Ruehlman ve Karoly, 1991), aşırı koruyucu tutumlar içinde hareket etmesi (Salminen ve Karhula, 2014); beceri ve yapabilecekleri hususunda umarsız tavır takınılması, sınırlarının ihlal edilmesi gibi sorunlar bildirmişlerdir (Cimarolli ve Boerner, 2005). Bu tür kişilerarası etkileşimler olumsuz duygudurumlarıyla ilişkilidir (Fleishman ve ark., 2000) ve görme engelli bireylerin bir baş etme yolu olarak daha az sosyal destek arayışına girdikleri görülmüştür (Özkan ve Akı, 2016). Bu çalışmanın amacı, hangi sosyal destek biçimlerinin görme engelli bireyler tarafından hayatı kolaylaştırıcı ve hangilerinin hayatı zorlaştırıcı algılandığını incelemektir.

Sosyal destek, kendi içerisinde çeşitli alt destek sınıflarına ayrılan ve stres yaratan durumlarla karşılaştığında koruyucu işlev görerek kişinin sorunlarla baş etmesini kolaylaştıran (Cohen ve Wills, 1985; Schreurs ve DeRidder, 1997) ve bunun yanında yaşam kalitesi üzerinde doğrudan da etkisini gösterebilen bir kaynak olarak tanımlanmaktadır (Abbey, 1985; Berkman ve Glass, 2000; Uchino ve ark., 1995). Sosyal destek, stres veren durumlarla karşılaştığında etkili duygu düzenleme ve baş etme becerilerini kullanmaya (Bloom, 1982), öz yeterlik (DiMatteo, 2004) ve özsaygıyı (Goldman ve Kennedy, 1979) artırmaya yardımcı olur. Cobb (1979), destek gören bireylerin daha özgüvenli ve otonomi hissinin daha yüksek olacağını ve bundan ötürü çevreleri üzerinde kontrol sahibi olmada daha fazla girişimde bulunacağını öne sürmüştür. Sosyal desteğin kim tarafından sağlandığı (arkadaşlar, aile vs., örn. McLeroy ve ark., 2001), niteliği (olumsuz ve olumlu; örn. Doeglas ve ark., 1996; Wallsten ve ark., 1999;), türleri (duygusal, araçsal vs., örn. House, 1981; Caplan, 1974; Cobb, 1976) bugüne kadar yapılmış sosyal destek araştırmalarınca incelenmiştir. Cobb (1976), sosyal desteği tür açısından üç başlık altında değerlendirmiştir. Bunlardan ilki, kişinin ilginin muhatabı olduğuna ve sevildiğine dair ve duygusal doyuma ulaşmasına yardımcı olacak inançlar geliştirmesine yardımcı olan "duygusal destek"tir. İkincisi, "takdir desteği" denilen ve kişinin öz saygısını ve kendilik değerini besleyen destek tipidir. Üçüncüsü ise kişinin bir iletişim ağı içerisinde karşılıklı olarak talepleri karşılama üzerine etkileşime girdiği ve erişilebilir mal ve hizmetlerden yararlanabileceği bir bağlam sunan “araçsal destek” biçimidir. House (1981)’in sınıflandırmasında ise “bilgi desteği” de yerini alır. Bilgi desteği kişiye tavsiye veya kişinin erişimine yeni ve çeşitli bilgi kaynaklarını sunmaktır. Walker ve arkadaşları (1977) ise duygusal destek tipini kişinin duygularının anlaşıldığını ve içinde bulunduğu vaziyette normal karşılandığını ileten davranışlar olarak tanımlamıştır. Sosyal destek tipleri farklı gruplar için farklı anlamlar ifade edebilir, karşılaşılan probleme göre olumlu karşılanan ve yardımcı olduğu düşünülen davranışlar çeşitlilik gösterebilir (Cutrona ve Russell, 1990; Wortman, 1984). Destek verenin davranışlarını desteği alan taraf her zaman destekleyici değerlendirmeyebilir (Goldsmith, 2004). Alınan sosyal desteğin kalitesinin nasıl değerlendirildiğinin sosyal destek ve sonrasında gelen baş etme becerileri ve psikolojik iyi oluş arasında düzenleyici rolü vardır (Collins ve Feeney, 2000; Manne ve Zautra, 1989). Psikolojik iyi oluş ile ilişkisinde, alınan destekten duyulan memnuniyetin desteğin sıklığından daha güçlü bir yordayıcı olduğu saptanmıştır (Doeglas ve ark., 1996; Wallsten ve ark., 1999). Örneğin, desteği alan kişinin lehine olacağı niyetiyle destek alanın talebi olmadan sürekli araçsal yardım talebinde bulunulması nihayetinde kişinin sınırlarını ihlal edecek boyutlara varabilir.

Sosyal desteğin olumlu olarak algılandığı etkileşimlere örnek olarak, Pruchno ve arkadaşları (1997) sosyal desteğin muhatabı olmanın yanında kişilerarası ilişkilerde destek veren konumunda bulunmanın, bakım

verenlerine karşılık olarak para ve hediyeler vermenin, bakım gören yaşlı insanlarda kontrol hissi oluşturmada aracılığıyla psikolojik iyi oluşla olumlu ilişkilendiğini bulgulamışlardır. Reinhardt'ın (2001) yaşlanmanın getirisiyle görme yetisinde bozulmalar yaşayan yaşlılarla yaptığı çalışmasında ise katılımcılar ilişkilerinde araçsal desteği daha fazla alan taraf olurken, duygusal destek açısından ise kendilerini daha fazla destek sağlayıcısı olarak algıladıklarını belirtmişlerdir ve aile içi ilişkilerde duygusal destek alan olmanın yanında, sağlayan konumunda bulunmanın da yüksek yaşam doyumuyla ilişkilendiği bulunmuştur.

Engelli bireyler toplumda damgalanabilirler. Bauman (1993) damga kavramını temel olarak gözlemlenebilir bir insani özelliğin toplumun çoğunluğundan farklılığının vurgulanması ve bu özelliğin kişiyi toplumda kolayca öteki olmaya itmesi şeklinde açıklar. Bu da kişilerarası ilişkilerde hiyerarşik bir yapının oluşmasına, damgalanan kişinin ötekileştirilmesine ve toplumda statü kaybına uğramasına yol açabilir. Görme engelli genç yetişkinlerle yürütülen nitel bir çalışmada katılımcıların çoğunluğu damgalanmadan kaçınmak adına bastonu (assisting device, white cane) kullanmayı reddettiğini, yeni arkadaşlıklar kurma ve sorumluluk almada güçlük çektiğini bildirmiştir (Salminen ve Karhula, 2014). Bununla beraber ev işlerinde, ulaşım, bankomattan para çekme gibi ekonomik işlemleri yürütmede, yabancılarla iletişimde ve boş zamanı değerlendirmede sorunlar yaşadıklarını bildirmişlerdir (Salminen ve Karhula, 2014). Türkiye'de ise görme engelli bireylerin üretim dışı kalma, istihdam problemleri; düşme, çarpma ve yaralanma tehdidiyle karşılaşmaya bağlı olarak travmatik nitelikte olaylar deneyimleme gibi sorunlarla da karşılaştığı bilinmektedir (Arslan ve ark., 2014).

Engelliliğin ve engel sebebiyle yaşanan sorunların, bireyin kendisinden kaynaklandığı fikri son zamanlarda eleştirilmektedir. Gül (2009) asıl sorunun kişinin kendisinde değil; toplumun o bireyi ötekileştirmesine aracılık eden önyargılarında, kalıp yargılarında ve engelli bireyin dışlanmasına sebep olacak toplumsal ve mimari düzenlemelerde olduğunu öne sürer (akt., Çayır ve Ergün, 2014). Çayır ve Ergün (2014) engelliliğin nasıl ele alındığını ve genç nesillere nasıl aktarıldığını görebilmek amacıyla inceledikleri ders kitaplarında engelliliğin engellilerin toplumsal yaşamda resmedildiği birkaç olumlu örneğin yanı sıra "hastalık" veya "normal olmama" durumu şeklinde ele alındığını, engelli bireyleri "eksiklerine rağmen" kabul etmeyle ilgili acıma ifadelerine rastlandığını, "kör/sağır/dilsiz olmalarına rağmen" iyi insanlar olduğu şeklindeki ifadelerle yer verildiğini, engelli bireylerin "hasta, düşkün, muhtaç, yoksul, yetim" gibi ifadelerle bir arada kullanılarak engelliliğin muhtaçlıkla temsil edildiği ve yardıma muhtaç olarak gösterildikleri için onlara destek olup "topluma kazandırmanın" bir vazife olarak aktarıldığı örneklerin yer aldığını; sonuç olarak da bütün bu tutumlarla engellilere yönelik önyargı ve kalıp yargıların yeni nesillere hem aktarıldığını hem de pekiştirildiğini bulmuşlardır. Bu anlayıştan yola çıkarak bu çalışma, görme engeline sahip olma durumunun kendisinden ziyade, görme engeline yüklenen toplumsal tutumların yol açabileceği sorunlara ve bu sorunların hangi destekleyici olmayan davranışlarla ilişkili olduğuna odaklanmaktadır.

Olumsuz sosyal destek tipleri olumsuz duygudurumlarıyla ilişkilidir (Fleishman ve ark., 2000). Çalışma kapsamında incelenmek istenen diğer bir kavram ise psikolojik iyi oluştur. Psikolojik iyi oluş bireylerin yaşamlarında karşılarına çıkan zorluklara karşı kendilerini gerçekleştirmelerini ve kişinin anlamlı bir hayat sürmesi için ortaya çıkardığı potansiyellerini kapsayan bir tanımdır (Keyes ve ark., 2002). Ryff (1989), psikolojik iyi oluşu 6 alt boyutta açıklamıştır: ruh sağlığının temel özelliklerinden biri olarak tanımlanan öz kabul (self-acceptance), diğerleri ile pozitif ilişkiler (positive relations with others), özerklik (autonomy), bireyin uygun çevre seçme veya oluşturma becerisini kapsayan çevresel kontrol (environmental mastery), yaşam amacı (purpose in life) ve kişisel gelişim (personal growth). Kardaş ve Yalçın'ın (2019) yazdığı Türkiye'de yapılmış psikolojik iyi oluş çalışmaları hakkındaki incelemede, bu zamana kadarki yapılan iyi oluş çalışmalarının büyük çoğunluğunda tek değişkenli istatistiklerin kullanıldığı, içerik analizi ile yapılan

çalışmaların tüm iyi oluş çalışmalarının sadece %1,5'ini oluşturduğu ve oldukça sınırlı olduğu belirtilmektedir. Bu çalışmada da görme engelli katılımcılar tarafından bildirilen psikolojik iyi oluş durumlarının içerik analizi yöntemiyle analiz edilmesi planlanmıştır.

Olumlu sosyal desteğin, görme engelli bireylerin günlük karşılaştıkları problemlerle etkili baş etmesinde ve psikolojik sağlıklarının olumlu çizgilerde seyretmesindeki payı önemlidir. Türkiye’de yapılan çalışmalara bakıldığında görme engelliyle yaşamının sosyal destek biçimleriyle ne gibi etkileşimlere girdiğine ilişkin bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu amaçla, katılımcıların sosyal çevresiyle (örn., aile, akrabalar, arkadaşlar) girdiği etkileşimde kimlerin ne yaparak destekleyici davranışlarda bulunduğu, ne yaparak destekleyici olmayan davranışlarda bulunduğu ve psikolojik iyi oluş durumları nitel analiz yöntemleriyle incelenmiştir.

Yöntem

Katılımcılar

Nitel araştırmaların doğası gereği görüşmeler, araştırmacılar tarafından veri doyumuna ulaşıldığı, bulguların tekrara düştüğü ve artık yeni bulgulara ulaşılamadığı saptanana kadar devam etmiştir. Çalışmaya Ankara’da yaşayan, 20 ile 40 yaş aralığında ($M = 28$, $SD = 6,34$) 21 gönüllü (11 kadın, 10 erkek) katılmıştır. Katılımcıların çoğunluğu orta (%66,7) sosyoekonomik düzeyden, yine çoğunluğu lisans mezunu (%47,6) yetişkin bireylerdir. Katılımcıların görme kaybı düzeyleri %62-%100 arasında değişmekle birlikte katılımcıların çoğunluğu (%81) görme kaybı düzeylerini %90 ve üzeri olarak raporlamıştır. Ölçüt örneklem ve kartopu örneklem gibi amaçlı örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Öncelikle araştırmacıların eğitim gördüğü üniversite veya üniversitenin engellilerle ilgili kulüplerinin bağlantılı olduğu yerler ve kişiler gibi çevrelerinde bulunan görme engelli bireylerle iletişime geçilmiş; daha sonra hem bu kişilerle izinleri dahilinde pilot çalışmalar yürütmek ve geribildirim almak, hem de onların kendi çevrelerindeki diğer görme engelli bireylere ulaşmak amacıyla görüşmeler yapılmıştır. Bu bireylerden hem kendi çevrelerindeki görme engelliler hem de daha önce gittikleri veya bildikleri görme engellilere özel merkezler ve dernekler hakkında bilgi toplanmıştır. Ardından belirlenen görme engelli bireylere hizmet eden dernekler ve merkezlerle görüşmeler yapıp, yetişkin görme engelli gönüllü katılımcılara ulaşılmıştır. Görme engelli bireylerin aktif olarak kullandığı bir e-posta grubuna araştırmacıları ve araştırmayı tanıtan bir e-posta gönderilmiştir. Katılımcıların çoğunluğunu bu gruba gönderilen ilanı görüp katılmak isteyen bireyler oluşturmaktadır. E-postaya dönüş yapan katılımcılarla araştırmacılar, görüşmenin yapılacağı yeri ortak kararlaştırmışlardır. Çoğunlukla görüşmeler; tarafların rahat ulaşabileceği, sessiz ve görüşme yürütmeye uygun olabileceği düşünülen kitap-kafelerde yürütülmüştür.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu: Katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla elektronik ortamda demografik bilgi formu oluşturulmuştur. Bu form kapsamında katılımcılardan yaş, cinsiyet, sosyoekonomik durum, eğitim seviyesi, çalışma durumu, medeni hal ve görme düzeyi ile ilgili bilgiler istenmiştir. Bu sayede farklı demografik özelliklerin katılımcılar üzerindeki etkisini çalışma sırasında görebilmek ve katılımcıların kişisel özelliklerini görüşme sırasında göz önünde tutabilmek planlanmıştır.

Yarı Yapılandırılmış Görüşmeler: Görüşmelerin karakteristik özellikleri genellikle açık uçlu olması, yapılandırılmamış sorular içerebilmesi ve konuyu derinlemesine keşfedebilecek uzunlukta olmasıdır. Ortalama görüşme süreleri yarım saat ile bir saat arasında değişmekle birlikte birkaç saat sürebilen çalışmalar da vardır (Valle ve Halling, 1989). Görüşme formunda temel olarak 9 açık uçlu soru hazırlanmış, pilot

çalışmalar ve katılımcıların anlattıklarından yola çıkarak görüşmeler süresince bazı alt sorular da zaman içinde görüşme sorularına dahil edilmiştir. Görüşmeler birebir, katılımcı ile ortak seçilen sessiz ve uygun bir yerde yüz yüze yürütülmüş, ilgili etik ilkeler hatırlatılıp katılımcıların onayı alındıktan sonra ses kaydına alınmıştır. Görüşmeye birebir gelemeyen ve katılmak için gönüllü olan katılımcılarla da telefon görüşmesi yapılmıştır.

Görüşme soruları, ilgili alanyazın gözden geçirilerek ve bağlantılı konularla ilgili çalışmalardan sorular incelenerek araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. Hazırlanan açık uçlu 9 temel soru aşağıda verilmiştir:

1. Günlük yaşantınızda genellikle ne gibi sorunlarla karşılaşıyorsunuz?
2. Bu sorunları çözmek adına nasıl bir destek alıyorsunuz?
3. Yakınlarınızdan size en çok kim, ne yaparak destek veriyor?
4. Bu size nasıl hissettiriyor?
5. Yakınlarınızdan kimler, ne yaparak size destek olmayan bir tavırla yaklaşıyor?
6. Bu size nasıl hissettiriyor?
7. Size nasıl destek olunmasını, nelerin yapılmasını ve nelerin yapılmamasını isterdiniz?
8. Hayat şartlarınızın ne kadar iyi olduğunu düşünüyorsunuz? Hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?
9. Geleceğiniz hakkında neler düşünüyorsunuz?

Katılımcılardan herhangi bir kimlik bilgisi almamak adına her bir katılımcıya bir numara verilmiş, veri analizi sırasında da veriler bu numaralarla kodlanarak analiz edilmiştir. Kişilerin gizliliğini korumak amacıyla çalışmada katılımcıların isimleri yerine, verilen rastgele numaralar ile birlikte cinsiyet ve yaş bilgisinden oluşan etiketler kullanılmıştır (örneğin 22 numaralı katılımcı, kadın, 43 yaş için: #22,k,43).

İşlem

Bu çalışmada Ankara’da yaşayan 18 yaş üstü görme engelli bireylerle çalışılmıştır. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Etik Kurulundan etik onay alındıktan sonra bu amaç doğrultusunda nitel (qualitative) araştırma yöntemi kullanılmıştır. Böylece bu bireylerin anlattıkları derinlemesine irdelenebilecek, kişisel farklılıklar görülebilecek ve yaşadıkları kendi ağızlarından aynen okuyucuya aktarılabilir.

Bu çalışma olgubilim (fenomenoloji/phenomenology) deseniyle yürütülmüştür. Fenomenolojik çalışma, belirli bir olgu veya kapsamı yaşayıp tecrübe etmiş bireylerin bu olguyu nasıl anlamlandırdıklarına odaklanır (Creswell, 2007). Olgubilim çalışmalarının amacı bir grubun tecrübelerini açıklamaktan ziyade, belirli bir deneyimin yapılandırılmasını açıklamaktır (Valle ve Halling, 1989). Katılımcıların deneyimledikleri olgunun “ne” olduğu ve bunu “nasıl” deneyimlediklerini anlamak olgubilimin temelidir (Moustakas, 1994). Aynı zamanda bu çalışma, görme engelliler gibi azınlıkta kalmış, ötekileştirilmiş bir toplulukla çalışmayı hedeflediği için etnografik (kültür analizi/ethnographic) özellikler de taşımaktadır. Harris (1968) nitel araştırma desenlerinden biri olan etnografiyi, bir çeşit kültürü paylaşan bir grubun paylaştıkları değerleri, davranışları, inançları ve dilini açıklama ve yorumlama şeklinde tanımlamıştır (akt. Creswell, 2007). Bu proje kapsamında hem fenomenolojik hem de etnografik desenden yararlanarak çalışmanın güçlendirilmesi amaçlanmıştır.

Elektronik ortamda bir form şeklinde hazırlanmış olan bilgilendirilmiş onam formu, çalışma başında katılımcılara gönderilmiştir. Aynı zamanda da sözel olarak katılımcı hakları, bilgilerin gizliliği, istedikleri zaman çalışmadan ayrılacakları gibi onam formunda da yer alan bilgiler açık bir şekilde aktarılmış, sorusu olan katılımcıların soruları yanıtlanmıştır. Çalışmanın ilk adımı olarak katılımcılara elektronik demografik form verilmiştir. Daha sonra da katılımcılarla yarı yapılandırılmış bir görüşme yürütülmüştür. Hem çalışma

öncesinde sunulan onam formu yoluyla hem de sözel olarak katılımcıların izni alınmış ve tüm görüşmeler ses kayıt cihazıyla kaydedilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler nitel analiz tekniklerinden tematik içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Öncelikle kayda alınan görüşmeler araştırmacılar tarafından dinlenerek kelimesi kelimesine yazıya geçirilmiştir. Daha sonra, nota dökümü yapılan her bir görüşme kaydı araştırmacılar tarafından ayrı ayrı en az 2 kez okunup, ardından olası temalar ve önemli yerler belirlenerek notlar alınmıştır. Sonrasında ise iki araştırmacı bulgularını ve olası temaları karşılaştırmıştır. İlgili alanyazın da göz önünde bulundurularak, danışman önderliğinde ortak temalara ulaşılmıştır. Nitel veri analizi araştırmacılar tarafından el ile yapılırken, demografik bilgi formundaki verilerin aritmetik ortalama, standart sapma, yüzde ve frekans gibi gerekli olan ölçümleri için SPSS 23 (Statistical Package for the Social Sciences) adlı programdan yararlanılmıştır.

Bulgular

21 motomot transkriptin tematik içerik analizi sonucunda 4 ana tema ve 17 alt temaya ulaşılmıştır. “Gören dünyanın merkezîyeti” ana teması altında görme engelinin doğasının kavranamaması, karar mekanizmalarının engelsiz bireylerden oluşması, ve yetkinliğin yok sayılması başlıklı alt temalara; “Olumsuz sosyal destek” ana teması altında hazırcı ve bağımlı yetiştirilme tarzı/korumacılık, bireyselliğin yok sayılması, yardım talebi olmadığı halde müdahale etmek, hiyerarşik hitap ve tutumlar, ve acziyet ve kutsaliyet atfedilmesi başlıklı alt temalara; “Olumlu sosyal destek” ana teması altında duygusal destek, araçsal destek, sıradan görünme isteği, karşılıklı destek ve dengeli ilişki ve eksiklik değil farklılık olgusu başlıklı alt temalara; “Erişilebilirlik” ana teması altında ise sosyal erişilebilirlik ve ayrımcılık, fiziki erişilebilirlik, teknolojik erişilebilirlik ve bilgiye erişilebilirlik başlıklı alt temalara ulaşılmıştır.

Tablo 1.

Ana Tema, Alt Temalar ve Temaların Sıklığı

Ana Tema	Alt Tema	Sıklık
Gören dünyanın merkezîyeti	Görme engelinin doğasının kavranamaması	(25)
	Karar mekanizmalarının engelsiz bireylerden oluşması	(10)
	Yetkinliğin yok sayılması	(27)
Olumsuz Sosyal Destek	Hazırcı ve bağımlı yetiştirilme tarzı/Korumacılık	(28)
	Bireyselliğin yok sayılması	(6)
	Yardım talebi olmadığı halde müdahale etmek	(29)
	Hiyerarşik hitap ve tutumlar	(9)
	Acziyet ve kutsaliyet atfedilmesi	(17)
Olumlu Sosyal Destek	Duygusal destek	(6)
	Araçsal destek	(11)
	Karşılıklı destek ve dengeli ilişki	(15)
	Sıradan görünme isteği	(30)
	Eksiklik değil farklılık olgusu	(18)
Erişilebilirlik	Sosyal erişilebilirlik ve ayrımcılık	(30)
	Fiziki erişilebilirlik	(32)
	Teknolojik erişilebilirlik	(24)
	Bilgiye erişilebilirlik	(13)

Not. Tabloda belirtilen sıklık değerleri, belirli alt temalara ne sıklıkla değinildiğini göstermektedir.

Gören dünyanın merkezियeti ana teması altında katılımcılar, toplumda karşılaştıkları görme engelli olmanın “normal dışı” hissettirdiği durumlara değinmişlerdir. *Görme engelinin doğasının kavranamaması*, bir görme engellinin nasıl yaşam sürdüğüne dair toplumdaki bilgi eksikliklerini ve varsayımlarla hareket etme konusundaki eleştirileri içermektedir.

“Diğer tüm çevresel uyarıcıların farkında değiller çünkü kendilerinin kullandıkları çevresel uyarıcılardan farklı. Görmeyenle görme yeteneği olan insanın sadece çevresel uyarıcılara yükledikleri anlamlar farklılaşıyor.” #16,e,31

“Bir tane öğretmen “Benim dersim sana göre değil” demişti sırf engelli olduğum için. (...) Biz sınavlarda kanunlar açık oluyor onlara bakıyoruz, sen ona bakamazsın, demişti ama ben bilgisayar üzerinden sınava girdiğim için kanunlara da bakma imkanım gayet oluyor.” #14,k,20

Karar mekanizmalarının engelsiz bireylerden oluşması temasında katılımcılar, görme engellilerin talep ve ihtiyaçlarını karşılamak adına bir karara varılırken sorunların ve çözüm önerilerinin kendilerinden dinlenmesinin öneminden bahsetmişlerdir.

“Bir gruba yönelik hizmet yapacaksanız o gruba mensup birilerine sormalısınız. Mesela “gören göz” diye bir cihaz yapılmış, bize dağıttılar. Navigasyon görevi görüyor. Bu benim telefonumun halihazırda çok daha iyi şekilde yaptığı bir hizmet zaten. Bana verdikleri o cihazın şimdi nerede olduğunu bile bilmiyorum, hiç işime yaramadı. Boşa gitti o yatırım.” #4,e,35

“Mesela bazı etkinliklerde hedef kitle yer almıyor. Engellilerle ilgili bir şey yapıyor ama engellilerin hiçbiri yok karar mekanizmasında. Ya da bir etkinlik düzenleniyor, engelli biri olmadığı gibi kendisine danışılmıyor da.” #21,k,23

Yetkinliğin yok sayılması teması altında katılımcılar görme engelinin uzmanlık, beceri ve yetkinliğinin önünde tutulduğu deneyimlerinden bahsetmişlerdir.

“Körsün, santralden başka iş yapamazsın algısı var. Onu aşamadık. Santralcilik yaptım. Vergi dairesindeydim ben. Vergi alanında da epey bilgi sahibiydim. Ama bunu kullanmayı tercih etmediler amirler. Şöyle, ne kadar mücadelesini versem de bilgisayarları benim kullanacağım sisteme taşımadılar. Sonuçta benim kendi bilgisayarımı da oraya entegre etme şansım yok.” #11,k,40

“Benim akrabalarım bir engellinin hayat sürebileceğine inanmıyorlar. Bir evlilik ya da bir şey için hiçbir şey yapabileceğimize inanmıyorlar. Zann ediyorlar ki görmediğimiz için ne ev geçindirebiliriz ne çocuk. Benim birçok şeyin üstesinden geldiğimi görmedikleri için.” #19,k,21

İkinci ana tema olan *olumsuz sosyal destek* altında bahsedilen ilk alt tema *hazırcı ve bağımlı yetiştirilme tarzı/korumacılıktır*.

“Ben müdahale etmeyeyim şu an, annem hala benim ayakkabılarımı bağlamaya çalışıyor. Bu bu şekilde gitseydi kesinlikle hiçbir şey öğrenemezdim.” #20,k,22

“Küçükken hep annem benim düğmelerimi ilikliyordu, ben yapamam diye. Ben bunu yapmaya yapmaya bir türlü öğrenemedim hala iliklemekte zorlanıyorum açıkçası. Annem benim iyiliğimi istemiş, ama ters tepmiş.” #8,k,20

Görmüyor olmanın kişilerarası ilişkilerde zaman zaman doğrudan iletişim kurmanın önüne geçebildiği durumlardan katılımcılar *bireyselliğin yok sayılması* alt teması altında bahsetmişlerdir:

“Bir yere gittiğinde yanımdakilerden ziyade bana soru sorulması gibi böyle örneklendirilebilecek konular aslında. Mesela dışçıye gittik geçen gün arkadaşla, sekreteri bağırıyor: “Galoş giymesine gerek yok.”. Bana diyebilir mesela. Ya da “Çayına şeker ister mi?” falan.” #17,e,30

“Banka görevlisi hani benim işlemim olmasına rağmen size soruyor benimle ilgili. ‘Arkadaşın işlemi neydi?’ vs.” #14,k,20

Yardım talebi olmadığı halde müdahale etmek, en sık tekrarlanan tema olmuştur:

“Kafede haber vermeden hesabı ödeme durumu var bir de. (...) Kasaya bir gidiyorum ‘Senin hesabın verildi, tamam, sen git’ diyorlar. Gelip ‘İkram edeyim mi’ derse yok abi sağ ol derim, ama ‘Şunun hesabını da al’ biraz kabalık oluyor. Ya da bilsem daha çok yerim (espri yapıyor, gülüşmeler)” #12,e,26

“Dün mesela spor salonuna gittim merdivenlerden inerken istemediğim halde biri koluma yapıştı. Gerek yok ben gidebilirim dediğimde insanlık vazifemiz diyerek kendi kendine üstlendi. Ben yolu biliyorum gelip gittiğim bir yer dediğim halde olsun olsun önemli değil diyor. Bir de kolumdan tutuyor merdivende basamaktan inemeyeceğimi düşünerek kaldırıyor. Şunu anlayamıyorlar bizim ne yaptığımızı, merdivenden inip inemediğimizi fark edemediğimizi zannediyorlar. Bazıları şu an nerede olduğumu bilmediğimizi düşünüyor.” #9,e,39

Katılımcılar kendilerine yardım edilmesini değil, bunun teklifsizce ve kendilerine sorulmadan yapılmasını eleştirmişlerdir. Nitelikli ve yerinde buldukları yardımın destekleyici olduğunu bildirmişlerdir.

“Düşen bir görme engelli gördükleri zaman yardıma ihtiyacınız var mı, diye gidip kaldırabilirler. Ama yolda yürüten, kendi işini kendi yapan bir görme engelliye de müdahale etmesinler.” #10,k,35

Hiyerarşik hitap ve tutumlar temasında katılımcıların görmüyor olmanın hiyerarşik bir dile maruz kalmayı da beraberinde getirdiğini düşündükleri deneyimlerini içine almaktadır.

“Bir de şöyle ifadeler var “Ben seni çıkarayım, götüreyim, getireyim, oturtayım...” Ben pasif bir mal değilim. Birlikte çıkalım, birlikte gidelim o birlikteliği öğrenmemiz lazım. Birimiz üstün birimiz aşağı konumda olmak zorunda değiliz.” #10,k,35

“Otobüsle seyahat ediyorsunuz. Muavin geliyor yanınızdaki kişiye “Ne istersiniz efendim?” diye soruyor. Size geliyor “Sen ne istersin?” diyor. Yanımdakine “siz” derken bana “sen” diyorlar. Burada çok ince bir nüans var, çok kırıcı. Restorana gidiyorsun orada da aynı muamele. Üniversitede profesör bana “Oğlum, gel” diyor, “Şunu al şuraya götür”. Bunu diyen profesör. Yani profesörle muavin pek fark etmiyor ayırtıran yine ayırtırıyor.” #4,e,35

Acziyet ve kutsiyet atfedilmesi teması, katılımcıların görme engellilere yönelik acıma ve kutsallaştırma ifadelerini rahatsız edici algıladıkları deneyimleri bir araya toplamıştır.

“Görmediğimden dolayı o kadar iyi bir insan olduğumu düşünüyor ki; kendi hayatımda yaptığım yanlışlardan bahsediyorum şaşırma başlıyor. Dedim ki; ben de en az senin kadar iyi ve en az senin kadar kötüyüm. Bütün bu özelliklere sadece bir çift gözün varlığıyla ya da yokluğuyla ulaşılmıyor.” #16,e,31

“Ya da geliyor elini omzuma atıyor ve “Abi n’apıyorsun ya?” diyor. Nasılsın diye soruyor. Tepki gösterdiğimde sevgiden yapıyorum diyor. Hani beş yaşındaki bir çocuğun yanaklarını sıkarsınız ya, onun acıyan versiyonu gibi. Sinirleniyorum.” #3,e,22

Üçüncü ana tema ise *olumlu sosyal destek* temasıdır. Bu tema hangi davranışların destekleyici ve olumlu karşılandığına ilişkin yargıları altında toplamaktadır. Bu ana tema altında bahsedilen ilk alt tema *duygusal destek*dir:

“Annem çok yırtıcı bir kadın ama hiçbir zaman benim önümde olmadı (...) O dengesini çok iyi kurdu. Eğer o isteseydi ben çok basit bir adam haline gelebilirdim. O açtı, ben yürüdüm. Belli bir süre sonra ben yürüdüm o arkamdan yürüdü.” #16,e,31

“Öğretmen çok ilgiliydi. Ben gitmeden önce sınıfı bilgilendirmiş mesela. Sınıf arkadaşlarım bana sonradan “Biz sınıfa engelli birinin geleceğini duyunca çok sevindik.” dediler.” #14,k,20

İkinci alt tema *araçsal destek*dir. Araçsal destek kapsamında katılımcılar; bir ihtiyacı kendilerine hazır sunmak yerine onu nasıl giderebileceklerinin öğretilmesini ve erişilebilirliğin kısıtlı olduğu durumlarda çevrelerinden aldıkları somut yardımları destekleyici bulmuşlardır.

“İki türlü destek var. Biri “vah yazık” diyerek destek olmak, biri “ben şunu göstereyim, gerisini sen zaten yaparsın” diyerek destek olmak. Bir güvenerek destek var bir acıyarak destek var. Güvenerek destek verenler karşısında insan motive oluyor. İş yerinde abi-kardeş olduğumuz kişiler var. Yapabilir mi, yapamaz mı muhabbeti dönerken “yapar niye yapmasın” diye beni motive ediyor. “Sen otur kardeşim, biz yaparız, hallederiz” diyenler olunca insan kendini pasif hissetmeye başlar. “Çayını ben karıştırırım” dan ziyade “şeker burada, çay burada, kaşık burada”. Balık verme değil de balık tutmayı öğretmesi diyelim”. #12,e,26

“Üniversitede engelsiz dershanedeki hocalara arkadaşlarımın derste aldığı notlarını gönderiyordum, onlar da bana ses kaydı formatında geri gönderiyorlardı.” #2,k,24

Sıradan görünme isteği, katılımcıların toplum içinde niteliksiz olduğunu düşündükleri pozitif veya negatif ayrımcılığa maruz kalmadan hayatlarını sürdürme isteklerini kapsamaktadır:

“Hayattaki en büyük başarıım: Beni anormalleştiren bu toplumda ben sıradan olmayı başaran bir adamım. Ve benim için çok büyük bir başarı.” #16,e,31

“ ‘Sen ne mühendislere ne doktora layıksın ama gittin bir körle evlendin’. Ben yaşadım bunu. Hala beni kızlarına layık biri olarak görmüyorlar.” #9,e,39

“Pozitif ayrımcılık da yapılmasın. Eşit seviye olalım istiyorum, ilgisi olmayan indirimler ya da ayrıcalıklar istemiyorum. O indirimlerdeki parayı bizim hayatımızı kolaylaştıracak aletleri almamız için kullansak daha iyi olur, özel aletlerimiz çok pahalı. Mesela renk aleti, ya da bir alet var yazıyı koyuyorsunuz size kabartma şeklinde çeviriyor.” #5,k,33

“Mesela %50’nin üzerinde engelli raporu olan bireylerde su faturalarına indirim yapıyorlar, neden? Benim görme engelikle su kullanımım arasında nasıl bir ilişki olabilir ki? Devletin bana bu konuda sadece görme engelimden kaynaklanan fırsat eşitliğini sunmasını bekliyorum.” #4,e,35

Karşılıklı destek ve dengeli ilişki, bir ilişkide desteği sadece alan olmanın yanında veren de olmanın destekleyici bulunmasıyla ilgili görüşleri içermektedir.

“Sizi aşırı koruyan bir insanla arkadaş olamazsınız. Bu çok dengesiz bir ilişki olur. Arkadaşlarımla buluştuğumda gelebilir misin diye bir soru sormazlar çünkü gelebileceğimi zaten biliyorlar. Onlar bana notlarımı okurlar. Ben de dersi iyi dinlediğimden onlara notları özetlerim. İki taraflı bir ilişkimiz var.” #3,e,22

“İnsanlar zamanla görsel pratik isteyen şeyleri kendileri üstlenmeye, görsel pratik istemeyen şeyleri bana devretmeye başladılar.” #16,e,31

“Bir arkadaşım beni görme yeteneği olan avukat bir kızla buluştu. İyi bir işe sahip. Biz oturduk, konuşuyoruz böyle. Ben kızı beğenmedim (...) Biri dedi ki, sen körsün lan biz sana avukat kız buluyoruz (...) Ben sadece kör değilim, benim diğer sıfatlarım da var. Kör olduğum için ben muhtaç değilim. Ben de reddedebilirim! #16,e,31

Eksiklik değil farklılık teması görme engelinin farklılık olarak okunması gerektiği, görmemenin gören dünyada kabul gören davranış pratiklerinden çözüme giden alternatif yollarla ayrıştığını vurgulamaktadır.

“Babam arabaya biniyor emniyet kemerini deliğine bakarak takıyor ben ise çekiyorum şak diye yerine geçiriyorum. (...) Öğrenme metodu farklı. O görerek yapıyor, ben el yordamıyla yapıyorum. Değişen bir şey yok sonuçta amaca ulaşabiliyoruz. İnsanlar zamanla sizin de o amaçla farklı bir yoldan da olsa ulaşabildiğinizi fark ediyor ve o zaman sizin görme yeteneğinizin varlığı ya da yokluğu o insanlar için çok önemli hale gelmiyor.” #16,e,31

“Geçen makarna yapacağım. Tencereye suyu koydum. Kaynatacağım. Size sorayım mesela suyun kaynadığını nasıl anlıyorsunuz? Tencereye kaşığı koydunuz mu hiç? O böyle sarsılmaya başlıyor, titriyor falan. Ablam dedi ki, şimdi sen bunun kaynadığını nasıl anlayacaksın. Bak dedim, birazdan titreyecek. ‘Kaşıkla olmaz bu. Elini sokman gerekiyor’ dedi.” #20,k,22

Erişilebilirlik ana teması içerisinde yer alan *sosyal erişilebilirlik ve ayrımcılık*, görme engelli kişilerin sosyal yaşamda karşılaştıklarını belirttikleri erişilebilirlik problemlerini, hak için sürekli mücadele etmek zorunda kalma durumunu ve yine toplumda maruz kaldıkları dışlanma ve ayrımcılıkları içerir.

“Bir şeyleri aşmak adına mutlaka bir savaş vermeniz, mücadele etmeniz gerekiyor. Bu da tüzel anlamda kurum ve kuruluşlarla olur. Bireysel olarak da mutlaka çaba harcamaya gayret etmek lazım. Örnek veriyorum evimin yakınındaki caddede trafik ışığı var ama sesli değil. Tam 3 yıl uğraştım bunun düzeltilmesi için. Sürekli belediyeyi aradım, talep ettim, gittim muhtara muhtardan istedim, siyasi partilerden talep ettim vs. En sonunda koydurmayı başardım, ama daha birçok yerde ihtiyaç var.” #4,e,35

“Mesela bir etkinliğe gitmiştim. Bir otelde bir toplantı vardı. Gayet hak savunucusu insanlar vardı. Gayet hak kavramıyla her gün iç içe olan ve bunun savunuculuğunu yapan aktivist insanlar yani sivil toplum aktivisti. Burada afişler Braille değildi. Eğitim programı Braille değildi ve elektronik olarak da gönderilmemişti. Ben bunu ifade ettim öncesinde. Sonrasında coffee breaklerin (kahve molası) nerede olduğuna dair hiçbir bilgilendirme olmadığı ve buna dair önerilerimi bir mail attım. Bana dönüş şuydu: “Neden yardım istemediniz?” #21,k,23

“Eğer çevreden bir şey duyularsa “Abla sen kör müsün?” diye soruyorlar. Ama çevreden hemen aman oğlum gel, aman kızım gel, sorma, ablanı rahatsız etme falan... Sonra çocukta bir çekingenlik oluyor (...) Aslında öyle olmaması gerekiyor. Sormaları, bilmeleri gerekiyor.” #20,k,22

Fiziki erişilebilirlik, içinde yaşanan çevrede olması gereken fiziki koşulların eksikliğinden kaynaklanan sorunlara odaklanmaktadır.

“Mesela konuşmayan otobüsler, toplu taşıma araçları; iş yerinde ortalık yere konan kutular, eşyalar; taşınma esnasında ortada duran merdivenler şunlar bunlar... Bunlar da aslında toplumun bizi fark edememesi ya da bizim kendimizi onlara pek anlatamamamızla ilgili.” #10,k,35

“Sarı çizgi demek ben bu yolda güvenle ilerleyebilirim, rahatlıkla hareket edebilirim demek. Ama adeta tuzak kurar gibi sarı çizginin ortasına bir engel koyuyorlar ve çarpma, yaralanma, düşme yaşayabiliyoruz.” #4,e,35

Teknolojik erişilebilirlik kapsamında, katılımcıların teknolojik gereksinimlerine erişimleri, bunların varlığının yarattığı olumlu değişimler ve eksikliğinin yol açabileceği sorunlar dile getirilmiştir.

“Şimdi olsa okumam daha rahat, ekran okuyuculardan sonra. Destek beklemeksizin rica etmeksizin okul hayatımı sürdürürdüm.” #11,k,40

“Hayat şartlarımın iyi olduğunu düşünüyorum. Çünkü artık görme engellilerin hayatında teknoloji dediğimiz olgu var. (...) Mesela bir yazı geliyor, okumam lazım yazıyı. Sürekli etrafımdan birine okutamam, en sevmediğim şeydir. Bununla ilgili belli uygulamalar var. Çekiyor sun kağıdın fotoğrafını. Saniyeler içinde kağıtta ne yazdığını okuyorsun. Onun dışında bilgisayarda da olsa, telefonda da olsa çektiğiniz fotoğrafın ne olduğunu size anlatan uygulamalar var, betimleyen. Şimdi yeni bir uygulama hayatıma katıldı. Fotoğrafi çekiyorsunuz, parmağınızı ekranın üzerinde gezdiriyorsunuz, kişinin neresine dokunursanız orayla ilgili size şey yapıyor.” #15,e,33

“Mesela A marketinde indirim var ama ben B marketine gidip indirimsiz şekilde alıyorum (...) Mesela market zincirlerinin kataloglarının bazıları resim formatında yayınlanıyor ve resim formatında yayınlandığı için seslendirilmiyor ekran okuyucu tarafından.” #13,e,31

Son olarak *bilgiye erişilebilirlik* alt teması, görme engelli bireylerin ihtiyaç duydukları veya istedikleri bilgiye ulaşma yolunda yaşanan sorunları ve bilgiye erişememe durumunun yol açtığı sorunları içermektedir.

“Daha erişilebilir bir dünyada yaşamak isterim, mesela oyunu kendim kullanmak isterim. Yüksek Seçim Kurulu bunları (kabartmalı oy pusulaları) basmıyor. Bu benim en temel hakkım, bir lütuf değil aslında. O şablonlar olmayınca biri bizim adımıza basıyor.” #10,k,35

“Ben her gün ağıladığım dönemleri biliyorum sınav dönemleri. Kaynak yoktu yani tamamen babama bağlı durumdaydım.” #14,k,20

Tartışma

Bu çalışma, Ankara’da yaşayan görme engelli yetişkinlerin algıladıkları sosyal destek türlerini ve bu destek türlerinin psikolojik iyi oluş üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda olumlu ve olumsuz algılanan sosyal destek türüne ek olarak bahsedilen problemler karşısında katılımcılardan çözüm önerileri alınmıştır. Türkiye’nin de taraf olduğu Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme engeli olanların sosyal hayatta eşitsizliğe ve ayrımcılığa maruz bırakılmaksızın temel insan hakları korunarak etkin faaliyet gösterebilmeleri adına ekonomik ve sosyal bağlamı düzenleyen esasları barındırmaktadır. Bu esaslar kişinin muzdarip olabileceği; bağımsız yaşantıya müdahalenin, bu yaşantıya erişmeyi zorlaştıran erişilebilirlik problemlerinin, önyargıların ve ayrımcılığın önüne geçmeyi hedeflemektedir.

İlk ana tema olarak ortaya çıkan *gören dünyanın merkeziliği*, “görme engelinin doğasının kavranamaması”, “karar mekanizmalarının engelsiz bireylerden oluşması” ve “yetkinliğin yok sayılması” alt temalarını içine almaktadır. Katılımcılar, içinde yaşadıkları çevrenin sadece gören insanların ihtiyaç duyduğu

uyaranlara göre düzenlendiğine; bunun da engeli olan insanları erişilebilirliğin dışına itmekte ve körlere ilişkin kalıp yargıları beslemekte olduğuna değinmişlerdir.

İkinci ana tema olan *olumsuz sosyal destek*, korumacı ebeveynlik tutumlarına değinen “hazırcı ve bağımlı yetiştirilme tarzı/korumacılık”, “bireyselliğin yok sayılması”, “yardım talebi olmadığı halde müdahale etmek”, “hiyerarşik hitap ve tutumlar” ve “acziyet ve kutsaliyet atfedilmesi”ni içermektedir. Katılımcılarda olumsuz yankı bulduğu görülen bu destek tipleri kişinin yeterliliğine, bağımsızlığına ve bireyselliğine müdahale oluşturabilmektedir. Katılımcılar taleplerinin ötesinde gelen yardımı bağımsızlıklarına müdahale olarak değerlendirmişlerdir. Cimarolli ve Berner’in (2005) çalışmasında görme engelli yetişkinler yeteneklerinin azımsanmasından, bireysel bağımsızlık ihtiyaçlarının anlaşılmadığından, sınırlarının azımsandığından ve görme engelinin hayatlarının işleyişine olan etkisinin kavranamamasından şikayetçi olmuşlardır. Mevcut çalışmanın bulguları da algılanan bu olumsuz sosyal destek tiplerini desteklemektedir. Alanyazında sosyal destek duygusal, araçsal, bilgi ve takdir desteği gibi sınıflar dahilinde incelenmiştir (Caplan, 1974; Cobb, 1976; House, 1981; Karancı, 2017). Bu çalışmada ise bu başlıklar altında bir sınıflamaya gidilmemiş, görme engelliler özelinde hangi sosyal destek biçimlerinin Türkiye’de görme engeliyle beraber yaşamakta olan bireylerde hayatı kolaylaştırıcı ve hangilerinin hayatı zorlaştırıcı işlev gördüğünü irdeleme amacı edinildiğinden sınıflandırma temel olarak olumlu ve olumsuz sosyal destek biçimleri başlıkları altında toplanmıştır. Olumlu sosyal destek tipleri altında duygusal ve araçsal desteğin yanında diğer olumlu destek tipleri de yerini almıştır. Sosyal desteğin stres veren durumlarla baş etmeyi kolaylaştırdığına ilişkin bağlantıyı vurgulayan çok sayıda araştırma olmasına karşın destek verenin ne söyleyerek ve ne yaparak destek olduğunu irdeleyen daha az çalışma vardır (örn., Goldsmith, 2004). Bu çalışmada yapılan sınıflandırmanın algılanan destek türleri (duygusal, araçsal vs.) altında toplanan davranış kalıplarını görme engellilerin sosyal destek algısı bağlamında çeşitlendirdiği düşünülmektedir.

Ders kitaplarında da engelliliğin “hayırseverlik” ile ilişkilendirildiği ve engellilerin diğerleri tarafından “topluma kazandırılması gerektiği” nin vurgulandığı örneklerle rastlanması engelli bireylere yönelik “aciz”, “yardıma muhtaç” ve “kutsal” gibi olumsuz sonuçlar doğuran atıfları güçlendirebilmektedir (Çayır ve Ergün, 2014). Bu gibi atıflar insanların karşıdan herhangi bir yardım talebi gelmediği halde yardım etmeyi kendilerine bir görev olarak yüklenmelerine, bunu bir sosyal sorumluluk saymalarına sebep olabileceği düşünülmektedir. Aynı zamanda da bu gibi tutumların toplumda engellilere ilişkin bir hiyerarşi oluşmasında payı olabilmektedir. Diğer bir yandan engellilerin toplumda karşılaştıklarını belirttikleri aciz görülme ve kutsallaştırma tutumlarının da olumsuz etkileri olabilmektedir. Bucuka (2019), hem görme engellilere yöneltilen “günahsız”, “cennetlik” gibi sıfatların hem de özellikle camilerde görülen engellilerin “dilenci” olarak düşünülmesinin bu kişilerde sosyal dışlanmaya sebep olabileceğini belirtmiştir. Bunların sonucunda da bu bireylerin kişilerarası etkileşimden mahrum kaldığını ve sosyal öğrenmenin zorlaştırıldığını öne sürmüştür.

Engellilik, toplumda kökeni kültürel niteliklere dayanan toplumsal bir fikir birliği oluşturur. Bu da, sosyal değerlerin ve bu değerler üzerine temellenen anlamlandırmaların toplumdaki engellilik hakkında oluşmuş fikir birliğine etkisine, o da sosyal sınıflandırmaya yol açar. Sonuç olarak bu süreç çoğunlukla farklı olarak görülen engelli bireyin ötekileştirilmesi ve bu ötekileştirmenin de meşrulaştırılması ile sonuçlanabilir (Nazlı, 2012) ve bununla bağlantılı olarak yardımcı araçları kullanmak hareketliliği kolaylaştırarak sosyal katılımın önünü açabilirken damgalanmadan kaçınmak adına kullanmayı reddetmek sosyal katılıma bariyer de oluşturabilir (Salminen ve Karhula, 2014).

Üçüncü ana tema olan *Olumlu Sosyal Destek* altında “duygusal destek”, “araçsal destek”, “karşılıklı destek ve dengeli ilişki”, “sıradan görünme isteği” ve “eksiklik değil farklılık olgusu” alt temalarını kapsamaktadır. Genel olarak bu tema altında katılımcılar hangi tutum ve davranışları destekleyici

algıladıklarından bahsetmişlerdir. Tüm bu olumlu algılanan destek tiplerinin ortak paydası olarak, destek görenin sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiğine kendisinin karar vermesi ve bu sınırlara saygı duyulduğunun iletilmesi olduğu görülmektedir. Destekleyici davranışların destek alanın ihtiyaçlarıyla uyumlu olması desteğin etkili olabilmesi için önemlidir. (Horowitz ve ark., 2001; Thoits, 1995). Örneğin destek verenin engelli kişinin neyi yapabildiğini neyi yapamayacağını kendisinden öğrenmesinin değerinden ve sonrasında gelen araçsal desteğin kolaylaştırıcı ve destekleyici olduğundan bahsetmişlerdir. Öte yandan, alanyazınla tutarlı olarak destek alan-veren dengesinin bir tarafın aleyhine dönmekten kurulmasından (Pruchno ve ark., 1997), eğitim hayatında görevli öğretmenlerin tutumunun, engelliliğin nasıl aktarıldığının ve temsil edildiğinin, öğrencilerin gözünden engelliye yönelik algıları şekillendirici gücünden ve öneminden bahsetmişlerdir. Bununla beraber, kendilerinin başaracağına inanan, kendilerini koşulsuz kabul edebilen yakınlarla sahip olmanın da destekleyici rolünden bahsetmişlerdir. Katılımcıların en sık değindiği kavramlardan biri ise görme engelinin bir eksiklik değil farklılık olduğu ve bununla yaşamının öğrenilebileceğidir.

Diğer bir ana tema olarak ortaya çıkan *erişilebilirlik*, görme engellilerin toplumda karşılaştığı görece daha somut problemleri içerir. Bunlar, “sosyal erişilebilirlik ve ayrımcılık”, “fiziki erişilebilirlik”, “teknolojik erişilebilirlik” ve “bilgiye erişilebilirlik” olarak gruplandırılmıştır. Erişilebilirlik, bir diğer adıyla ulaşılabilirlik, bireylerin diledikleri her yere ve almak istedikleri her hizmete bağımsız, güvenli ulaşabilmesi ve kullanabilmesi olarak tanımlanmaktadır (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2017). Alanyazında da erişilebilirlik teması karşımıza sıkça çıkmaktadır. Örneğin Çifcibaşı İyigün (2018) fiziksel erişilebilirliği kaldırımlar, binalara erişilebilirlik gibi fiziksel altyapı, ulaşım araçlarının ulaşılabilirliği ve bilgiye erişim olarak almış, fakat her bileşenin birbiriyle iç içe olduğunu savunmuştur. Bu çalışmada da alanyazınla paralel olarak benzer alt temalar belirlenmiş, katılımcıların söylemlerine göre kendi aralarında farklılaşan bilgiye erişim, teknolojik erişim gibi alt temalar ayrı ayrı ele alınmıştır. Erişilebilirliğin görme engelli bireylerin günlük yaşamına etkisi büyüktür. Özellikle son zamanlarda görme engellilere yönelik yardımcı teknoloji ürünlerinin (Assistive Technology) hızla gelişmesiyle teknolojik erişilebilirlik artmaktadır (Yılmaz ve ark., 2018). Teknolojik erişilebilirliğin artması bu çalışmada da katılımcıların sıklıkla değindiği ve bağımsız yaşamlarına en büyük desteklerden biri olarak nitelendirdiği konulardan olmuştur.

Bu çalışmada araştırılması planlanan psikolojik iyi oluş durumu hakkında özelleştirilmiş bir tema oluşturulmamıştır. Katılımcıların tamamı hayatlarından memnun olduklarını ve gelecekte genellikle umutlu olduklarını bildirmişlerdir. Görme engellilerin depresyon ve stres belirtileri gösterme sıklığının gören katılımcılardan farklılaşmadığını bulgulayan çalışmalar mevcuttur (Bolat ve ark., 2011; Huurre ve Aro, 1998; Rovner ve ark., 2002). Katılımcıların çoğunluğunun yüksek sosyoekonomik düzeyden gelmesi, eğitim seviyelerinin yüksek oluşu, bağımsız yaşamları ve bağımsız harekete verdikleri önem gibi faktörlerin yanı sıra bireylerin bu çalışmaya katılmak için kendilerinin gönüllü olup başvuruda bulunmalarının psikolojik iyi oluş üzerinde etkisi olabileceği düşünülmektedir. Örneğin, eğitim alması için gerekli kurumlara gönderilmeyen hatta evden dışarı çıkarılmayan görme engelli kişiler çalışmaya katılmamıştır. Önceden değinildiği üzere, Ryff (1989) psikolojik iyi oluşu açıklarken öz kabul (self-acceptance), diğerleri ile olumlu ilişkiler (positive relations with others), özerklik (autonomy), çevresel kontrol (environmental mastery), yaşam amacı (purpose in life) ve kişisel gelişim (personal growth) olarak 6 boyuttan bahsetmiştir. Buna göre psikolojik iyi oluş kişinin yaşadığı çevreden ve imkanlardan bağımsız ele alınamayacağı için bu çalışmaya katılımcı olan bireylerin tamamının yüksek psikolojik iyi oluş raporlamalarının bu şekilde yorumlanabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın sınırlılıkları arasında ilk olarak örneklemin ağırlıkla sosyoekonomik ve eğitim düzeyi yüksek katılımcılardan oluşması sayılabilir. Sosyoekonomik düzey ve sağlık arasındaki ilişkide özerklik, yeterlik ve ilişkili olma ihtiyacının doyuma ulaşmasının aracılık ettiği bulunmuştur (Domenico ve Fournier, 2014). Bu durum da bulguların genellenebilirliğine ilişkin sınırlılık oluşturmaktadır. Bununla beraber, görme kaybı düzeylerine ilişkin yüzdeler raporlandırıysa da katılımcıların görme yetisinin doğuştan mı yoksa sonradan mı yitirildiğine ilişkin veri toplanmamıştır. Son olarak, nitel çalışmalar bazen geçerlik ve objektiflik yönünden eleştirilse de (Kvale, 1994) nicel çalışmaların vermede zorluk çektiği derinlik ve nüans nitel çalışmalar vasıtasıyla yakalanabilmektedir. Bu çalışmanın örneklemini ve ele alınan konunun nitel yöntemlerle irdelenmeye elverişli olması, alanyazında görme engellilerin algıladığı sosyal desteğe ilişkin nitel veya nicel bir çalışmaya rastlanmaması göz önünde bulundurulduğunda, örneklem-çalışma konusu eşleşmesinin derinlikli analizine nitel yöntemlerle erişilmesinin yakın zamanlı ve hem nicel hem de nitel yöntemler kullanacak çalışmalar için uygun bir kaynak oluşturacağı öngörülmüştür. Çalışmanın bulgularının nicel ölçüm araçlarıyla desteklenmesi oldukça önemlidir. Bu çalışmada vurgulanan temalar, görme engellilerin sosyal destek algılarını konu edinen ileriye dönük çalışmalar için nicel ölçüm araçları geliştirmede araştırmacılara; destekleyici algılanan davranış kalıplarını benimseme ve ilişki doyumunu artırmada görme engellilerin yakınlarına rehberlik edebilir.

Kaynaklar

- Abbey, A., Abramis, D. J. ve Caplan, R. D. (1985). Effects of different sources of social support and social conflict on emotional well-being. *Journal Basic and Applied Social Psychology*, 6(2), 111-129.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2017). Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Formları.
- Arslan, Y., Şahin, H. M., Gülnar, U. ve Şahbudak M. (2014). Görme engellilerin toplumsal hayatta yaşadıkları zorluklar (Batman Merkez Örneği). *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 4(2), 1-14.
- Bauman, Z. (1993). *Modernity and ambivalence*. Polity Press.
- Bloom, J. R. (1982). Social support, accommodation to stress and adjustment to breast cancer. *Social Science & Medicine*, 16(14), 1329-1338.
- Bolat, N., Doğançün, B., Yavuz, M., Demir, T. ve Kayaalp, L. (2011). Doğuştan tam görme engeli olan ergenlerin depresyon, kaygı düzeyleri ve benlik kavramı özellikleri. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22(2), 77-82.
- Bucuka, Y. (2019). Engelliler, din ve sosyal dışlanma. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 901-932.
- Caplan, G. (1974). *Support systems and community mental health*. New York: Behavioral Publications.
- Cimarolli, V. R. ve Boerner, K. (2005). Social support and well-being in adults who are visually impaired, *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 99(9), 521-534.
- Cobb, S. (1976). Social support as a moderator of life stress. *Psychosomatic Medicine*, 38(5), 300-314.
- Cohen, S. ve Wills, T. A. (1985). Stress, social support, and The Buffering Hypothesis, *Psychological Bulletin*, 98(2), 310-357.
- Collins, N. L., Feeney, B. C. (2000). A safe haven: An Attachment Theory perspective on support seeking and caregiving in intimate relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 1053-1073.
- Cutrona, C. E. (1990). Stress and social support – in search of optimal matching. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 9, 3-14.
- Creswell, J W. (2007). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (2nd ed.). London: Sage Publications.

- Çayır, K. ve Ergün, M. (2014). Ders kitaplarında engellilik. http://secbir.org/images/haber/2012/07/derskitaplarindaengellilik_rapor.pdf
- Çifcibaşı İyigün, S. (2018). Görme engelli bireylerin erişilebilir teknolojik araç kullanım düzeylerinin yaşam doyumlarına katkısı hakkında görüşlerinin incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- Di Domenico, S. I ve Fournier, M. A. (2014). Socioeconomic status, income inequality, and health complaints: A basic psychological needs perspective. *Social Indicators Research*, 119(3), 1679-1697.
- DiMatteo, M.R. (2004). Social support and patient adherence to medical treatment: A meta-analysis. *Health Psychology*, 23, 207 – 218.
- Doeglas, D., Suurmeijer, T., Briancon, S., Moum, T., Krol, B., Bjelle, E., Sanderman, R. ve van den Heuvel, W. (1996). An international study on measuring social support: Interactions and satisfaction. *Social Science and Medicine*, 43, 1389–1397.
- Fleishman, J. A., Sherbourne, S., Rebecca, C., Marshall, C.G., Kelly, M., Bozzette S., Shapiro, M., ve Hays, R. (2000). Coping, conflictual social interactions, social support, and mood among HIV infected persons. *American Journal of Community Psychology*, 28(4), 421–430.
- Goldsmith, D. (2004). *Communicating social support*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Horowitz, L. M., Krasnoperova, E. N., Tatar, D. G., Hansen, M. B., Person, E. A., Galvin, K. L. ve Nelson, K. L. (2001). The way to console may depend on the goal: Experimental studies of social support. *Journal of Experimental Social Psychology*, 37(1), 49–61.
- Huurre, T., ve Aro, H. (1998). Psychosocial development among adolescents with visual impairment. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 7(2), 73-78.
- Kardaş, Y. ve Yalçın, İ. (2019). Türkiye’de iyi oluş ile ilgili yapılmış araştırmaların sistematik olarak incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(4), 1423-1433. doi:10.24106/kefdergi.2799
- Keyes, C. L. M., Shmotkin, D. ve Ryff, C. D. (2002). Optimizing well-being: The empirical encounter of two traditions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 1007-1022. doi: 10.1037//0022-3514.82.6.1007
- Kvale, S. (1994). Ten standard objections to qualitative research interviews. *Journal of Phenomenological Psychology*, 25(2), 147–173.
- Manne, S. L. ve Zautra, A. J. (1989). Spouse criticism and support: Their association with coping and psychological adjustment among women with rheumatoid arthritis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 608–617.
- McLeroy, K. R., Gottlieb, N. H. ve Heaney, C. A. (2001). *Social Health*. In M. P. O’Donnell and J. S. Harris (ed.), *Health Promotion in the Workplace*. (3rd ed). Albany, New York: Delmar.
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological Research Methods*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Nazlı, A. (2012). “Öteki beden”: Bir ötekilik biçimi olarak engelli beden ve engellilik. *Sosyoloji Dergisi*, 27, 17-32.
- Özkan, E. ve Akı E. (2016). Az gören ve görme engelli bireylerin öz yeterlilikleri ve baş etme ve becerileri arasındaki ilişki. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, 4(2), 81-88.
- Pruchno, R. A., Burant, C. J. ve Peters, N. D. (1997). Understanding the well being of care receivers. *The Gerontologist*, 37, 102–109.
- Reinhardt J. P. (2001). Effects of positive and negative support received and provided on adaptation to chronic visual impairment. *Applied Developmental Science*, 5(2), 76-85.
- Rovner, B. W., Casten, R. J. ve Tasman, W. S. (2002). Effect of depression on vision function in age-related macular degeneration. *Clinical Sciences*, 120(8), 1041-1044.

- Ruehlman, L. S. ve Karoly, P. (1991). With a little flak from my friends: Development and preliminary validation of the test of negative social exchange (TENSE). *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 3, 97–104
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069-1081
- Salminen, A. L. ve Karhula M. E. (2014). Young persons with visual impairments: Challenges of participation. *Scandinavian Journal of Occupational Therapy*, 21, 267-276.
- Thoits, P. A. (1995). Stress, coping and social support processes: Where are we? What next? *Journal of Health and Social Behavior*, 35, 53 – 79.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2002). Engelin Türüne Göre Engelli Nüfus Oranı.
- Valle, R. S. ve Halling, S. (1989). *Existential-phenomenological perspectives in psychology*. New York: Plenum Press.
- Walker, K., MacBride, A. ve Vachon, M. (1977). Social support networks and the crisis of bereavement. *Social Science & Medicine*, 11(1), 35-41.
- Wallsten, S. M., Tweed, D. L., Blazer, D. G. ve George, L. K. (1999). Disability and depressive symptoms in the elderly: The effects of instrumental support and its subjective appraisal. *International Journal of Aging and Human Development*, 48, 145–159.
- Wortman, C.B. (1984). Social support and The Cancer Patient: Conceptual and methodologic issues. *Cancer*, 53(10), 2339-2360.
- Yılmaz, M., Ersan, M. ve Ağca Ç. (2018). Görme engelliler için erişilebilir yönlendirme tasarımı: Ankara Kızılay Mahallesi örneği. *The Journal of Academic Social Science*, 6(74), 535-544.